

Hodnoty, globálne problémy a hľadanie udržateľnejšej budúcnosti

M. Huba: Values, Global Problems and Search for a more Sustainable Future. Život. Prostr., Vol. 40, No. 6, p. 285 – 287, 2006.

The contribution is the shortened version of the lecture presented on the occasion of award the prize Ambassador of the Environmental Society of the German Foreign Association at the end of November 2006 in the Congress Centre of the Slovak Academy of Sciences in Smolenice.

It deals with the problems of human values compatible with the conception of sustainable mood of life and search for the escape from the crisis where man and the whole mankind found themselves in the process of intensifying globalization and connecting transformation of value structures, expectations, attitudes and concrete activities in relation to the environment.

Čím ďalej viac sme nútení čeliť globálnym problémom a výzvam: či už majú charakter politický, charakter násilia, rastúcej sociálnej a ekonomickej nerovnosti a v neposednom rade charakter environmentálny, ohrozujúci budúcnosť ľudstva i celej biosféry.

V tejto súvislosti by som sa pokúsil spojiť dve zdanlivo nespojité veci: *pobádanie k nepokoju* (podľa Alexandra Mitcherlicha) *s hľadaním dôvodov pre opatrný optimizmus a nádej*.

Asi najčastejšie uvádzanou globálnou odpoveďou na spomínané problémy a výzvy je koncepcia udržateľného rozvoja, či lepšie povedané spôsobu života, ktorá má charakter vynárajúcej sa novej globálnej rozvojovej paradigmy.

Za najpodstatnejší, ale aj najťažšie definovateľný atribút smerovania k trvalej udržateľnosti možno označiť hodnoty a hodnotové orientácie ľudí. Podľa českého environmentalistu Pavla Nováčka hodnotové orientácie predurčujú fungovanie politického, ekonomického i právneho systému a spravidla sa menia len v priebehu dlhých časových období. Logicky z toho vyplýva, že bez poznania prevažujúcich hodnotových orientácií, ktoré sú hybnou silou a spolutvorcom postojov v populácii, nemôže byť uvažovanie o stave a perspektívach životného prostredia, ale aj smerovania k udržateľnejšej budúcnosti, úplné a seriózne.

Z teórie hodnôt nás v danej súvislosti zaujímajú predovšetkým dve aktuálne línie: prvá je teória postmaterialistických hodnôt. Druhá línia je známa ako

teória hodnôt priaznivo naklonených pozitívnemu riešeniu problémov životného prostredia.

Postmaterializmus je príznačný najmä pre mladšie generácie, ktoré nezažili vojnu a sociálne neistoty predvojnovaj i povojnovaj reality. V porovnaní s generáciou svojich rodičov a starých rodičov sa výrazne menej orientujú na materiálne statky a konzum a naopak, vyššie miesto v ich hodnotovom rebríčku zaujímajú hodnoty, ktoré sú kompatibilné s predstavou udržateľného spôsobu života. Z výsledkov opakovaných výskumov vyplýva, že takto orientovaných jednotlivcov a skupín v populácii pribúda. Svedčí to o tvorbe a upevňovaní nových postojov, zodpovedajúcich postupnému prechodu reality západného sveta z éry industriálnej do postindustriálnej, alebo podľa Alvina Tofflera, z civilizácie Druhej do civilizácie Tretej vlny.

Ako uvádza psychologička Viera Rosová, hierarchia hodnôt sa považuje za najspoľahlivejší prognostický znak, ktorý vyjadruje, či sa človek dokáže správať v súde s prostredím. Komplexnosť prostredia si vyžaduje simultánne sledovanie a balansovanie v celej štruktúre hodnôt. Človek a jeho hodnotový systém je neustále konfrontovaný s vonkajšími tlakmi a vývojovými zmenami.

Podľa etnológa a sociálneho antropológa Juraja Podobu súvisia problémy hodnôt s tým, že jedným z charakteristických znakov moderného človeka 20. storočia je nerealistická miera očakávaní. Čoraz vyššie

a vyššie očakávania, ktoré u svojich členov moderná spoločnosť systematicky vyvoláva, sú neuspokojiteľné. V praxi to potom znamená, že naplnenie ktoréhokolvek z nich sa vníma iba ako výzva k vystupňovaniu budúcich očakávaní. V znásobenej miere toto konštatovanie platí pre obyvateľov postkomunistických krajín.

Tento autor konštatuje, že deväťdesiate roky 20. storočia na Slovensku (i v celom regióne – pozn. aut.) sú obdobím hodnotového chaosu, pôsobenia najrôznejších vzájomne konfliktných systémov, opozitných vývojových tendencií. V zneistenej spoločnosti sa po zániku „nehybného“ totalitného systému výrazne prejavuje strach zo slobody a zodpovednosti. V každodennom živote má ale vyjadrenie najmä v strachu z chudoby, nezamestnanosti a budúcnosti, vo všeobecnosti v strachu zo zmeny. Veľkým problémom slovenskej spoločnosti a jej hodnotových orientácií (či skôr dezorientácií) a nasledujúcich postojov, je aj pretrvávajúci mravný relativizmus.

Na troskách regionálnych kultúr sa tu v ostatných desaťročiach presadzuje globálna masová kultúra. Liberalizácia neskorofeudálnej spoločnosti a neskôr socialistický egalizmus spôsobili, že sociálnym vzorom modernej spoločnosti sa stali spotrebné modely nobility – konzum a nadspotreba. Takmer všeobecný postupný vzrast materiálneho blahobytu umožňuje realizovať ostentatívny konzum relatívne širokým vrstvám obyvateľstva. Sociálne a kultúrne vzory sú čoraz viac sprostredkované mediálne šírenou globálnou masovou kultúrou, v dôsledku čoho ďalej rastie tlak na konzumné očakávania. Pod týmto tlakom je konkurencieschopnosť iných hodnotových systémov a postojov – napr. postojov blízkych uvedomelej skromnosti a odmietaniu prílišnej nadspotreby – skutočne problematická.

Deklarovaná teória verzus uskutočňovaná prax

Väčšina ľudí bude s najväčšou pravdepodobnosťou deklarovať podporu „pozitívnych“ hodnôt v abstraktnej rovine. Ale len menšina populácie žije týmito hodnotami vo svojom vlastnom, osobnom a skupinovom či sociálnom živote. *Prečo je to tak?*

Za jednu z hlavných prekážok v smerovaní k udržateľnejšej budúcnosti môžeme označiť plytký (povrchný) prístup konzumnej spoločnosti k fundamentálnym hodnotám, ale aj príliš antropocentrickú interpretáciu vzťahu človek-príroda zo strany celej našej euroamerickej civilizácie, tradíciu neudržateľných spotrebiteľských vzorcov – konzumerizmus, moderný hedonizmus, holdovanie tzv. umelým hodnotám, prehnaný individualizmus, nedostatok zmyslu pre solidaritu, prezencizmus, ako aj pretrvávajúcu dominanciu bezduchého materializmu a pragmatizmu. Technokratizmus a povyšovanie dlhodobu neudržateľných, rýdzo

ekonomických záujmov nad environmentálne, etické a iné mimoekonomické záujmy a motívy.

Avšak v srdciach a myšliach ľudí jestvuje určité povedomie o udržateľnom spôsobe života. Táto predstava zahŕňa okrem vízií projektovaných do budúcnosti aj určité hodnoty zviazané s tradičnými vidieckymi spoločenstvami, ako aj určité hodnoty zdedené po desaťročiach tzv. reálnosocialistickej praxe.

Český mysliteľ J. Fanta pripája k tomu historický exkurz konštatujúc, že od čias Platóna a Aristotela hľadá filozofia odpovede na základné otázky ľudského života: Čo je dobro? Čo je to ľudské šťastie? Čo dáva životu zmysel? Ale vo všetkých historických obdobiach nachádza jednu nedvojzmyselnú odpoveď: *Bohatstvo a moc neprinášajú šťastie a spotreba sama o sebe nedáva životu zmysel*. Môžeme ho doplniť myšlienkou filozofa Erazima Koháka, že ľudia sú schopní žiť materiálne nenáročne, keď cítia a vedia, že nežijú zbytočne.

Hodnoty zlučiteľné s predstavou udržateľného spôsobu života

Slovenský humánný geograf Vladimír Ira konštatuje, že koncepcia udržateľného rozvoja je do veľkej miery spätá s normami a hodnotami, ktoré pramenia z kultúrnych tradícií a zodpovedajú charakteristikám prostredia, s ktorým ten-ktorý jednotlivec či komunita prichádzajú do styku. V uplynulých rokoch sa hodnotové orientácie a postoje verejnosti vo vzťahu k rozvojovým problémom menili veľmi rýchlo. Jedným z dôsledkov toho je, že ľudia si postupne uvedomujú bezprecedentnú schopnosť ľudského spoločenstva meniť životné prostredie radikálne, často k horšiemu a často tiež nezvratne. Aj keď postoje k životnému prostrediu a ich vývoj môže reflektovať nové problémy, sú tiež v rôznej miere odrazom minulosti. Mnohé z nich majú svoje korene hlboko v kultúre posledných dvoch storočí industriálnej éry. Skúsenosť, znalosť a hodnotová orientácia významnou mierou ovplyvňujú vzorce správania.

V našom kultúrnom okruhu ovplyvnilo hodnotové orientácie najmä kresťanstvo so svojou dvetisícročnou tradíciou a prirodzeným i inštitucionalizovaným vplyvom. K príspevku kresťanstva k transformácii hodnotového systému sa vyjadril kazateľ a geograf Ján Szöllös: *„Ekologická kríza je veľkou výzvou pre teológiu a kresťanstvo 2. polovice 20. storočia. Kritika kresťanstva a kresťanskej kultúry, ako údajne jedného z pôvodcov súčasnej ekologickej krízy, vyvolala diskusie o prístupe Biblie a kresťanstva k životnému prostrediu. Výsledky tejto diskusie podporujú názor, že kresťanstvo nie je priamo zodpovedné za súčasnú ekologickej krízu, ale je zodpovedné za svoje mlčanie a pasivitu pri riešení environmentálnych problémov. Kresťanstvo by mohlo pomôcť nájsť adekvátne odpovede na vynárajúce sa otázky o vzťahu medzi Bohom,*

stvorením a človekom. *Narušené vzťahy medzi Bohom a človekom a pokračujúca snaha človeka dostať sa na pozíciu Boha sú – z pohľadu kresťanstva – jadrom globálnych problémov a ekologickej krízy.* Podľa citovaného autora nemôže kresťanstvo priniesť nový hodnotový systém. Kresťanstvo by však mohlo a malo prehodnotiť aplikáciu „starých hodnôt“ vyplývajúcich z desiatich Božích prikázaní, zamerať sa viac na praktizovanie nesebeckej lásky k blíznym a rozšíriť ju na všetko stvorenstvo. V tomto zmysle sú hodnoty kresťanstva večné, a teda skutočne trvalo udržateľné.

Skeptici tvrdia, že nik nedokáže posúdiť, ktoré hodnoty, resp. ich uplatňovanie, sú pozitívne a ktoré negatívne. Zaštitujú sa liberalizmom argumentujú, že každý jednotlivec najlepšie pozná svoju hodnotovú orientáciu, a pokiaľ mu je to umožnené, tak sa v súlade s ňou správa. Akékoľvek volanie po hľadani, šírení a podporovaní hodnôt zlučiteľných s predstavou udržateľného spôsobu života označujú v lepšom prípade za utópiu či stratu času, v horšom za sociálne inžinierstvo.

Dejiny ľudských snažení, analýza posolstva hlavných svetových náboženstiev, odkaz veľkých mysliteľov, princípy a kritériá trvalej udržateľnosti, ale aj najdôležitejšie dokumenty prijaté svetovým spoločenstvom dávajú za pravdu niečomu inému, keď vyzývajú k sociálnej spravodlivosti, nenásilii, solidarite, altruizmu, tolerancii, láske k blíznemu, empatii, úcte k životu i stvorenstvu v jeho úplnosti, symetrii medzi ľudskými právami a zodpovednosťou, jednoduchosti a skromnosti, (trvalo) udržateľnej spotrebe a dobrovoľnému sebaobmedzovaniu, orientácii na budúcnosť, kontinuite ľudských snažení, ekonomike s ľudskou a zároveň prírode blízkou tvárou, dobru a krásu, pokiaľ možno v ich jednote, viere a nádeji, že dobro a láska zvíťazia nad ľžou a nenávisťou, či k viere v zmysel života a zodpovednosti za to, ako ho prežijeme.

A ešte niečo: je také isté v dnešnom svete neustále relativizovanej pravdy a masovej manipulácie s vedomím a myslením ľudí, že naše správanie je skutočne slobodné? Je naozaj liberalizmus bez akýchkoľvek morálnych rámcov či prikázaní vyčerpávajúcou odpoveďou na večnú otázku o ľudskom šťastí, sebanaplnení a sebaaprekonaní? Zodpovedá tomu frekvencia psychických porúch, samovrážd, potratov, rozvodov a iných sociálnopatologických javov? Nie sú sociálnymi inžiniermi a manipulátormi skôr tí, čo pod zástavou údajnej slobody premenili človeka na bezduchého konzumenta?

Hľadanie východísk

Východiskom je premeniť pekné slová na skutky, či už v duchu okridleného imperatívu *Mysli globálne, konaj lokálne!* alebo masarykovskej koncepcie činorodého humanizmu. Ako hovorí Erazim Kohák, nestačí len „myslieť

zeleno“, treba aj „zeleno žiť“. Čo to znamená? Predovšetkým ochotu ísť proti prúdu: nie síce dejín, avšak predsa len nášho veku: znižovať (a nie zvyšovať) spotrebu. „Žiť zeleno“ znamená voliť variant ekologicky najohľadupľnejší.

Pre ekologickú voľbu či dobrovoľnú prostotu hovoria rad argumentov, ktoré vychádzajú ako z tzv. večných právd, tak aj z najnovších vedeckých poznatkov.

Prvý československý minister životného prostredia a duchovný otec procesu *Životné prostredie pre Európu* Josef Vavroušek sa pokúsil o vymedzenie kľúčových hodnôt, ktoré sa spájajú s neúspechmi a úskaliami industriálnej éry rozvoja civilizácie. Ako alternatívu k nim vytvoril systém hodnôt zlučiteľných s predstavou o udržateľnom spôsobe života. Podľa neho budúcnosť závisí od toho, ako sa nám podarí uplatňovať tieto alternatívne hodnotové prístupy.

Ako by sa dal takýto proces tvorby udržateľných hodnôt a záujmov organizovať? Pravdepodobne najmä prostredníctvom vzdelávania, zážitkov, ale aj právnych noriem a iných spoločenských nástrojov a v neposlednom rade i prostredníctvom duchovnej aktivity cirkví, umelcov či iných aktérov.

Ako môžu moderné ľudské bytosti, obklopené krásnou hudbou Sirén konzumu, prísť na to, že udržateľné hodnoty a záujmy im môžu priniesť pokoj, radosť a šťastie?

Takzvané „*success stories*“ z reálneho života, hoci nevelké, môžu slúžiť ako určité iniciálne odpovede na túto podstatnú otázku.

Ako operacionalizovať problematiku hodnôt a hodnotových orientácií?

Ako ich „preložiť“ do praktickej reči?

Ako upriamiť pozornosť hlavných spoločenských aktérov, ovplyvňujúcich naše hodnotové orientácie, na problémy životného prostredia a udržateľného rozvoja?

Alebo, inými slovami, ako „predať“ tieto myšlienky, tieto prístupy?

A komu?

„Trh“ moderných, sviežich, inovatívnych ideí by pravdepodobne privítal takéto pokusy. Samozrejme, produkt musí byť dobrý, taký dobrý, aby pritiahol potenciálneho „zákazníka“ natoľko, že si začne želať „kúpiť ho“, čiže začne sa vo svojom každodennom živote správať inak, po novom. Univerzálnym, aj keď pre väčšinu z nás najmenej pohodlným východiskom, je však ono Frommovo uskutočnenie revolúcie v našich vlastných srdciach.

Prednesené pri príležitosti udelenia ceny Veľvyslanec životného prostredia Nemeckej zahraničnej spoločnosti, Smolence, 25. 11. 2006.

Prof. RNDr. Mikuláš Huba, CSc., Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, geoghuba@savba.sk